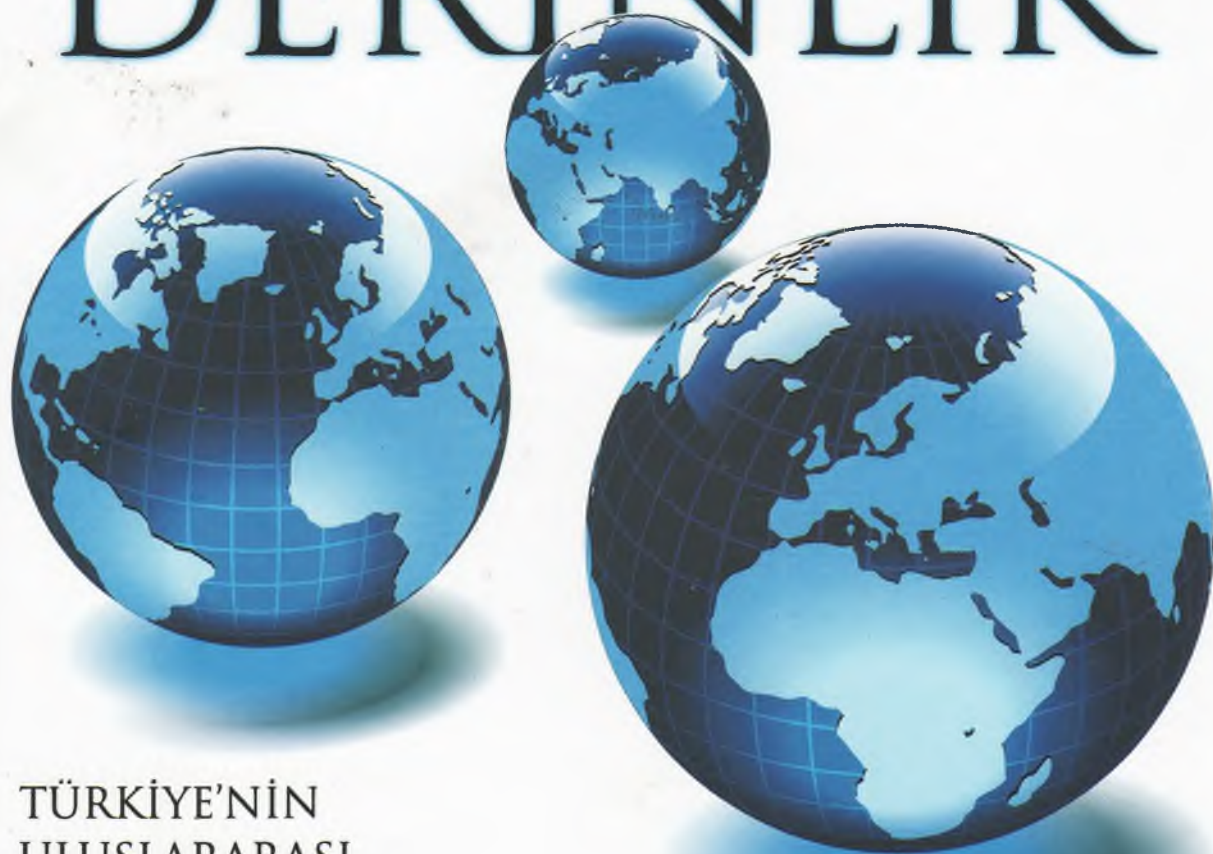

AHMET DAVUTOĞLU

STRATEJİK

DERİNLİK

TÜRKİYE'NİN
ULUSLARARASI
KONUMU

50. baskı

Gift of
Prof. Dr. Fazıl Eraydoğan

Stratejik Derinlik
Türkiye'nin Uluslararası Konumu

Ahmet Davutoğlu

İSTANBUL BİLGİ
UNIVERSITY LIBRARY

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANESİ

034038

STRATEJİK DERİNLİK
Türkiye'nin Uluslararası Konumu

DR
471
-D38
2001

KÜRE YAYINLARI
BSV Kitaplığı 1
Stratejik Araştırmalar 1

Stratejik Derinlik
Türkiye'nin Uluslararası Konumu
Ahmet Davutoğlu

© Ahmet Davutoğlu (2001)
Her hakkı mahfuzdur

ISBN 975-6614-00-5

Birinci Basım Nisan 2001

Tasarım/Kapak **Salih Pulcu / HAYAT**
Baskı Cilt **Eramat**

KÜRE YAYINLARI

Millet Cad. Gülşen Ap. 19/10
34300 Aksaray İstanbul
Tel 0212. 589 12 95
Faks 0212. 589 15 48
e-mail kure@kureyayinlari.com

Ahmet Davutoğlu, 1959 yılında Konya/Taşkent'te doğdu. Ortaöğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı. Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi ve Siyaset Bilimi Bölümlerinden mezun oldu. Aynı üniversitenin Kamu Yönetimi Bölümünde yüksek lisans, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde doktorasını tamamladı. 1990-1995 yılları arasında yurtdışında görev yaptıktan sonra 1996-1999 yılları arasında Marmara Üniversitesi'nde çalıştı. 1993'te doçent, 1999'da profesör oldu. Halen Beykent Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler Bölümü başkanlığını yürütmektedir.

Alternative Paradigms (Lanham: University Press of America, 1994) ve *Civilizational Transformation and the Muslim World* (K.L.: Quill, 1994) başlıklı kitapları yayınlanmıştır. Ayrıca, özellikle uluslararası ilişkiler, bölgesel analizler, mukayeseli siyaset felsefesi, mukayeseli medeniyet tarihi araştırmalarını kapsayan değişik alanlarda disiplinlerarası bir yöntemle kaleme alınmış çalışmalarını farklı dillerde yayınlanmıştır.

ÖNSÖZ

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasındaki stratejik konumunu belirlemeye ve yeniden değerlendirmeye çalışmanın en zor yanı, kendisi de son derece dinamik olan bir yapının yine son derece dinamik bir çevrenin içindeki konumunu anlama çabası olmasıdır. Tarihinin belki de en önemli dönüşümlerini yaşayan Türkiye, yine tarihin belki de en yoğun değişimine sahne olan bir uluslararası çevre içinde yeniden şekillenmektedir. Bunun ortaya çıkardığı dinamik süreç, kitabımızın giriş bölümünde tanımladığımız tasvir, açıklama, anlama, anlamlandırma ve yönlendirme safhalarının her birini tek tek ve hepsini bir bütün halinde son derece yoğun bir zihni faaliyetin parçası kılmaktadır.

Bütün bu çetin metodolojik zorluklara rağmen mantıki açıdan tutarlı, zaman-mekan idraki içinde anlamlı ve konjonktürel açıdan geçerli bir stratejik analizi diğerlerinden farklı kılan özellikler de bu zorlukların kendi iç bünyesinde yatmaktadır. İstikrarlı bir yapının statik bir çevre içindeki konumunu tanımlamak yüzeysel bir zihni faaliyet ile gerçekleştirilebilir. Böylesi analizler daha çok konjonktürel istikrarın sürdüğü dönemlerle sınırlı geçerlilik alanı oluştururlar. Tarihî etki bakımından kalıcı olacak olan stratejik anlamlandırmalar ise dinamik dönüşümlerin yaşandığı bunalımlı geçiş dönemlerinde önem kazanırlar. Bugün her şeyden daha çok, ülkenin geleceğine alternatif bakış açılarını getirecek stratejik analiz çerçevelerine ihtiyaç vardır. Elimizdeki eser de temelde bu doğrultuda mütevazı bir katkı olma iddiası taşımaktadır.

Toplumların yoğun dönüşüm geçirdikleri dönemlerde bu metodolojik zorlukları ciddi bir uğraş vererek aşmaya çalışan stratejik yaklaşımlar, analizler ve teoriler toplumların tarih sahnesine çıkışlarını da, tarih sahnesindeki mevcud-

yetlerini koruyuşlarını da, bu mevcudiyetleri bir atılım gücüne dönüştürebilme kabiliyetlerini de bir çarpan etkisiyle hızlandırabilirler. Modern Alman gücünü ortaya çıkaran Alman stratejik yönelişinin esaslarının Alman birliğinin sancılı oluşum döneminde belirginleşmesi; istikrarlı ve tutarlı İngiliz stratejik zihniyetinin tohumlarının İngiliz Iç Savaşı sonrasında atılması ve bu zihniyetin yükselişini emperyal yayılma döneminde yaşaması; Rus stratejik zihniyetinin bütün parametreleri ile 19. yüzyılın dinamik güç dengeleri içinde şekillenmesi; Amerikan yüzyılını ortaya çıkaracak stratejik birikimin I. ve II. Dünya Savaşları sonrasındaki belirsizlik dönemlerinde temerküz etmesi kesinlikle bir tesadüf değildir.

Dinamik bir süreçten geçen bir toplumun bireyi olarak o toplumla ilgili stratejik analizler yapmak, hızla akan ve debisi yüksek bir nehrin içinde seyrederken o nehrin yatağı, akış hızı, akış istikameti ve başka nehirlerle olan ilişkisi konusunda fikir yürütmeye benzer. Hem incelediğiniz nehrin içinde siz de akmaktasınızdır; hem de bu akışın özelliklerini anlamak ve bu özelliklere göre nehrin bütünü hakkında bir tasvir, açıklama, anlamlandırma ve yönlendirme çerçevesi oluşturma sorumluluğu taşımaktasınızdır. Nehrin dışına çıkarak baktığınızda sizinle birlikte akan zerreçiklerin ruhuna ve kaderine yabancılaşarak ahlakî kayıtsızlık içindeki sıradan bir gözlemci durumuna düşersiniz; nehrin akıntısına kendinizi bırakarak sürüklendiğinizde de hem varolan gerçekliği hakkıyla anlayamaz hem de bu gerçeklikle ilgili kendi iradenizi oluşturarak tarihe ağırlık koyamazsınız. Sosyal bilim metodolojisinde bu ikilem bir araştırmacının "kendi test tüpü içinde yaşaması" şeklinde tasvir edilir.

Bu ikilem içinde nehrin ruhuna ve kaderine yabancılaşmak ahlakî sorumluluk; nehrin akıntısına kapılmak bilimsel sorumluluk alanını daraltır. Ahlakî sorumluluk ile bilimsel sorumluluk alanı arasında anlamlı bir bütünlük kuramayan bir araştırmacının, düşünürün ya da akademisyenin kendi içinde kişisel tutarlılık sağlayabilmesi de, sosyal ve kültürel bir aidiyet alanı oluşturabilmesi de, evrensel gerçeklik alanına nüfuz edebilmesi de çok güçtür. Bir düşünür ve bi-

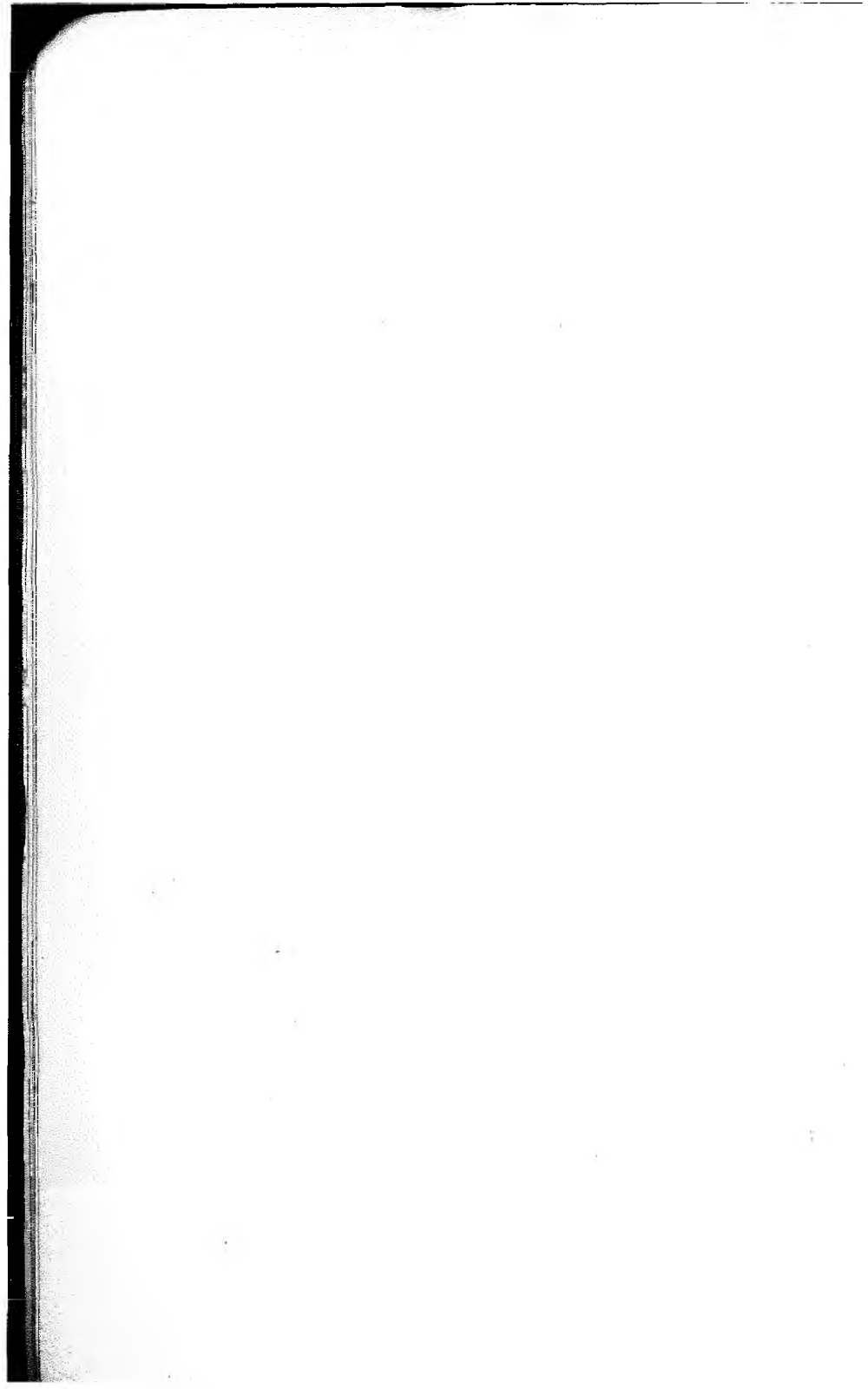
lim adamı da bir zamana ve mekana, yani bir tarihî ve coğrafî anlamlılık dünyasına herkes gibi ve hatta herkesten fazla aidiyet hissederek ve o aidiyet ile içinde akageldiği nehrin ve diğer nehirlerin akışına yaklaşır.

Bir insan olarak evrensel olana hissedilen aidiyet, bir varoluş bilincini ve derinliğini; bir medeniyet öznesi olarak belli bir zaman akışına hissedilen aidiyet, tarih bilincini ve derinliğini; bu bilinçlerin yansıdığı düşünülen bir mekana hissedilen aidiyet de bir strateji bilincini ve derinliğini gerektirir. Kişisel düzeydeki mikro bilinçten, toplumlar, medeniyetler ve tarih düzeyindeki makro bilince yükseliş ve nüfuz, bir kemal arayışdır ve her kültür havzası bu arayışı kendi gerçeklik tanımlamaları ile ortaya koyar.

Elinizdeki eser bu bilinç düzlemlerinin en görüneni olan stratejik derinliği ahlakî ve bilimsel sorumluluk dengesi içinde incelemeye çalışmaktadır. Bir seri olarak düşündüğümüz bu kemal serüveninin tarih derinliği ve varoluş bilinci ile ilgili olan cüzlerini önümüzdeki dönemde aynı nehirde aktığımızı düşündüğümüz okuyucularımıza sunmayı planlıyoruz.

Bu eser muhtemel zaaflarının sorumluluğu açısından bir şahsa ait olmakla birlikte, taşıdığı iddia ve eğer varsa sahip olduğu değer açısından aynı nehirde akan bir neslin serüvenini yansıtan anonim bir kültür atmosferinin ürünüdür. Bu nedendir ki bu eserin yazarı her şeyden önce bu kültür atmosferinin tarihî sürekliliğini sağlayan hocalarına, ailesine ve bu kültür atmosferinin her yönünü paylaşageldiği dostlarına teşekkür ve vefa borçludur.

Bu eserin zaman idraki açısından tarihten geleceğe, mekan idraki açısından da merkezden çevreye stratejik bir köprü oluşturması dileğiyle...

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 1

I. KISIM

KAVRAMSAL VE TARİHİ ÇERÇEVE

1. Bölüm

Güç Parametreleri ve Stratejik Planlama 15

I. Güç Denklemi ve Unsurları 17

1. Sabit Veriler: Coğrafya, Tarih, Nüfus ve Kültür 17
2. Potansiyel Veriler: Ekonomik, Teknolojik ve Askerî Kapasite 24
3. Stratejik Zihniyet ve Kültürel Kimlik 29
4. Stratejik Planlama ve Siyasî İrade 31

II. İnsan Unsuru ve Strateji Oluşumunda Çarpan Etkisi 34

III. Örnek Bir Uygulama Alanı: Savunma Sanayii 37

1. Güç Parametreleri ve Savunma Sanayii 37
2. Türkiye'nin Güç Parametreleri ve Savunma Yapılanması 41

2. Bölüm

Stratejik Teori Yetersizliği ve Sonuçları 45

I. Türkiye'nin Güç Unsurlarının Yeniden Yorumlanması 45

II. Stratejik Teori Yetersizliği 47

1. Kurumsal ve Yapısal Arkaplan 48
2. Tarihî Arkaplan 52
3. Psikolojik Arkaplan: Bölünmüş Benlik ve Tarih Bilinci 59

3. Bölüm

Tarihî Miras ve Türkiye'nin Uluslararası Konumu 65

I. Tarihî Süreç İçinde Türkiye'nin Uluslararası Konumu 65

II. Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Uluslararası Konumun Dış Parametreleri 74

III. Siyasî Kültür ve Uluslararası Konumun İç Parametreleri 79

1. Tarihî Miras ve Siyasî Kültür Altyapısı 79

2. Tarihî Süreklilik ve Siyasî Akımlar 83

3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Siyasî Akımlar 90

II. KISIM

TEORİK ÇERÇEVE: KADEMELİ STRATEJİ VE HAVZA POLİTİKALARI

1. Bölüm

Jeopolitik Teoriler: Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Türkiye 97

I. Mekan İdraki, Coğrafi Tanımlamalar ve Haritalar 97

II. Jeopolitik Teoriler ve Küresel Stratejiler 102

III. Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Jeopolitik Boşluk Alanları 109

IV. Türkiye'nin Jeopolitik Yapısının Yeniden Yorumlanması 115

2. Bölüm

Yakın Kara Havzası

***Balkanlar-Ortadoğu-Kafkaslar* 119**

I. Tarihi/Jeopolitik Zorunluluklar ve Balkanlar 120

II. Asya'ya Açılan Kapı ve Kafkaslar 124

III. Kaçınılmaz bir Hinterland: Ortadoğu 129

IV. Yakın Kara Havzasındaki Sınır Esneklikleri ve Komşu Ülkelerle İlişkiler 143

3. Bölüm

Yakın Deniz Havzası

***Karadeniz, Doğu Akdeniz, Körfez, Hazar* 151**

I. Tarihî Arkaplan 151

II. Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin Deniz Politikaları 154

III. Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Yeni Deniz Stratejisinin Unsurları 158

1. Karadeniz Havzası ve Bağlı Su Yolları 159

2. Avrasya'nın Stratejik Düğümü: Boğazlar 161

3. Doğu Akdeniz Havzası: Ege ve Kıbrıs 169
4. Basra Körfezi ve Hint Havzası 180
5. Hazar Havzası 181

4. Bölüm

Yakın Kıta Havzası

***Avrupa, Kuzey Afrika, Güney Asya, Orta ve Doğu Asya* 183**

I. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Kıta Ölçekli Politikalar ve Tanımlamalar 184

II. Küresel ve Bölgesel Güçlerin Yakın Kıta Havzası Politikaları 189

III. Türkiye'nin Yakın Kıta Havzasının Ana Unsurları 193

1. "Avrupa" Kavramındaki Dönüşüm ve Türkiye 199
2. Asya Derinliği 202
3. Afrika Açılımı 206
4. Kıtalararası Etkileşim Bölgeleri:
Atlantik, Stepler, Kuzey Afrika, Batı Asya 208

III. KISIM

UYGULAMA ALANLARI:

STRATEJİK ARAÇLAR VE BÖLGESEL POLİTİKALAR

1. Bölüm

Türkiye'nin Stratejik Bağlantıları ve Dış Politika Araçları 221

I. NATO'nun Yeni Stratejik Misyonu Çerçevesinde

Atlantik Eksenli ve Türkiye 225

1. Amerikan Stratejisi ve NATO 225
2. Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve NATO'nun Yeni Misyon Arayışı 229
3. Kosova Operasyonu ve NATO'nun Küresel Misyon Tanımlaması 231
4. NATO'nun Yeni Stratejik Misyonu ve Türkiye 232

II. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) 240

III. İKÖ: Afro-Avrasya'nın Jeopolitik ve Jeokültürel Etkileşim Hattı 247

1. 20. Yüzyılda İslam Dünyası: Kavramsal ve Siyasal Değişim 247
2. Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve 21. Yüzyılda İslam Dünyası 250
3. Türkiye ve İslam Dünyası 256
4. İKÖ'nün Geleceği ve Reorganizasyonu 264

IV. ECO: Asya Derinliği 268

V. KEİ: Stepler ve Karadeniz 275

VI. D-8 ve Asya-Afrika Bağlantıları 281

VII. Uluslararası Ekonomi-politik ve G-20 282

2. Bölüm

Stratejik Dönüşüm ve Balkanlar 291

I. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Sistemik Çelişkiler ve Balkanlar 292

II. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Bölge-içi Dengeler 301

III. Bosna Bunalımı ve Dayton Anlaşması 303

IV. NATO Müdahalesi ve Kosova'nın Geleceği 308

V. Türkiye'nin Balkanlar Politikasının Esasları 314

1. Tarihi Miras ve Balkanlar 316
2. Bölgelerarası Bağımlılık 318
3. Bölge-içi Dengeler 319
4. Bölgeyi Kuşatıcı Politikalar 320
5. Balkan Politikasında Küresel Stratejik Araçlar 321

3. Bölüm

Ortadoğu: Ekonomi-Politik ve Stratejik Dengelerin Kilidi 323

I. Ortadoğu'nun Uluslararası Konumunu Etkileyen Faktörler 323

1. Coğrafi ve Jeopolitik Faktör 324
2. Tarihi ve Jeokültürel Faktör 327
3. Jeoekonomik Faktör 332

II. Küresel Güçler ve Ortadoğu 338

1. Amerikan Stratejisinin Temel Parametreleri ve Ortadoğu 341
2. Avrupa Güçleri ve Ortadoğu 347
3. Asya Güçleri ve Ortadoğu 352

III. Bölge-içi Dengeler ve Ortadoğu 353

1. Bölge Jeopolitiği ve Stratejik Üçgen Mekanizması 353
2. Arap Dünyasının İç Dengeleri: Arap Milliyetçiliğinin Bunalımı ve Siyasî Meşruiyet Meselesi 360
3. İsrail'in Yeni Stratejisi ve Ortadoğu 372
4. Bölgesel Dengeler ve Ortadoğu Barış Süreci 390

IV. Ortadoğu Politikasının Temel Dinamikleri ve Türkiye 396

1. Uluslararası Konjonktür Açısından Türkiye'nin Kuzey Ortadoğu Politikası 396
2. Ortadoğu Jeopolitiğindeki Değişim ve Türkiye'nin Kuzey Ortadoğu (Doğu Akdeniz-Mezopotamya) Politikası: Türkiye-Suriye-İrak 397
3. Türk-Arap İlişkileri Açısından Türkiye'nin Politikası 406
4. Türkiye-İsrail İlişkilerinin Küresel ve Bölgesel Boyutları 417
5. Tarihi Derinlikten Jeopolitik Etkileşime Türkiye-İran İlişkileri 426
6. Küresel ve Bölgesel Dengeler Açısından "Kürt Meselesi", Kuzey Irak ve Türkiye 437

4. Bölüm

Avrasya Güç Denkleminde Orta Asya Politikası 455

I. Orta Asya'nın Uluslararası Konumunu Etkileyen Faktörler 456

1. Coğrafi ve Jeopolitik Faktör 456
2. Tarihî ve Jeokültürel Faktör 458
3. Demografik ve Jeoekonomik Faktör 462

II. Sovyet Sonrası Dönem ve Orta Asya'daki Dönüşüm 465

III. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde

Uluslararası Güçler Dengesi ve Orta Asya 468

1. Küresel Güçler ve Orta Asya 469
2. Asya-içi Dengeler, Bölgesel Güçler ve Orta Asya 479
3. Bölge-içi Dengeler 483

IV. Türk Dış Politikası ve Orta Asya Stratejisi 486

1. Söylemden Stratejiye Türkiye'nin Orta Asya Politikası 486
2. Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Stratejik Öncelikleri 492

5. Bölüm

Avrupa Birliği: Çok Boyutlu ve Çok Düzlemli Bir İlişkinin Tahlili 501

I. Diplomatik/Siyasî İlişkiler Düzlemi 503

II. Ekonomik/Sosyal Analiz Düzlemi 509

III. Hukukî Analiz Düzlemi 514

IV. Stratejik Analiz Düzlemi 517

1. Küresel Boyut 518
2. Kitasal Boyut 521
3. Bölgesel Boyut 523
4. İkili Bir Stratejik Analiz Örneği: Tarihî Derinlik ve Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Almanya İlişkileri 527

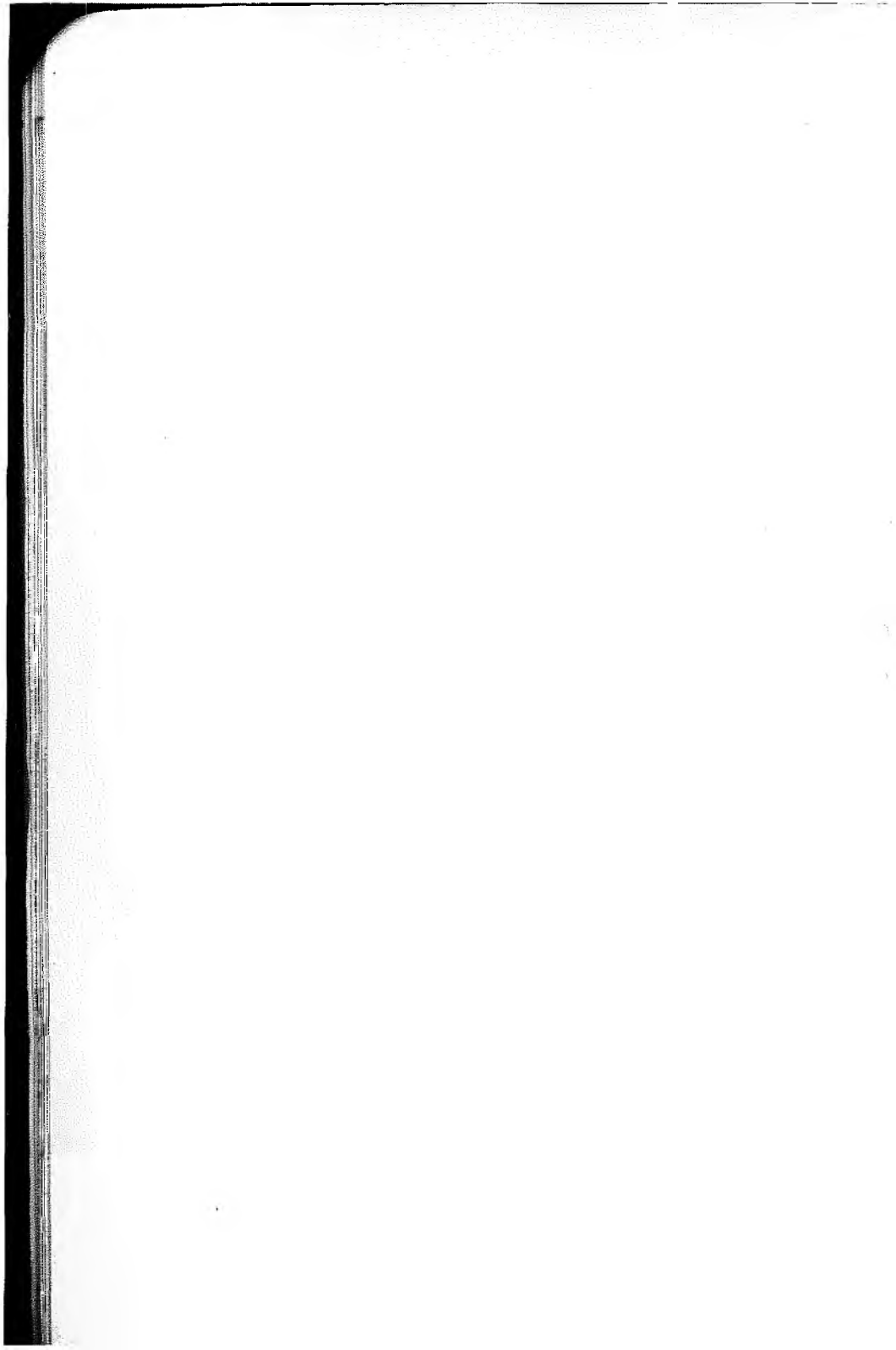
V. Medeniyet/Kültür Dönüşümü Düzlemi 533

1. Yeni-Gelenekçi Bir Tepki Olarak AB'nin Tarihî Arkapları 533
2. Cepheleşme/Bütünleşme Sarkacında Tarihî Arkapları ve AB-Türkiye İlişkileri 536
3. Medeniyetlerarası Etkileşim ve Türkiye-AB İlişkileri 539

VI. Tarihî Refleklerin Kısacasında Türkiye-AB İlişkileri 547

SONUÇ 551

İNDEKS 565

Giriş

Uluslararası ilişkiler alanını da bünyesinde barındıran sosyal nitelikli çalışmalar temelde beş boyutludur: Tasvir (betimleme), açıklama, anlama, anlamlandırma ve yönlendirme. Tasvir boyutu incelenen nesneyi görüldüğü şekliyle resmetmeye dayanırken, açıklama boyutunun temel hedefi, yaşanan bir sürecin ya da gözlenen bir olgunun görünen dinamiklerini sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde ortaya koymaktır. Tasvir ile açıklama arasındaki bağlantı, tutarlı bir kavramsallaştırmayı gerekli kılar. İncelenen olgunun sıradan bir tasviri günlük kullanımdaki kelimelerle basit bir düzeyde yapılabilecekken, bu tasvirin açıklama düzeyine taşınması mutlaka özgün bir kavramsal çerçevenin geliştirilmesine bağlıdır. Temelde bilimsel bir tasvir ve açıklama çabasını sıradan bir gözlemden ayıran fark da sağlam ve tutarlı bir kavramsallaştırma çerçevesinin kullanılmış olmasıdır. Özellikle sebep-sonuç ilişkilerini açıklama çabasını bir sonraki sürece ya da diğer olgulara bağlayacak olan temel şart da bütün bu olgular ve süreçler için geçerli bir araç olarak kullanılabilir bir kavram setinin oluşturulmasıdır.

Açıklama boyutuna derinlik kazandıran anlama boyutu ise olguların bir süreç mantığı içinde kavranabilmesini gerekli kılar. Açıklama, incelenen olgular arasındaki sebep-sonuç ilişkisini test bit, anlama ise zihinsel imgelerimizle incelenen olgunun gerçekliğine nüfuz edebilme çabasıdır. Bu ise tutarlı ve sistematik bir soyutlama işlemini gerektirir. Soyutlama işleminin olmazsa olmaz şartı olgudan zihinsel sürece, zihinsel süreçten olguya geçişi sağlayabilmesidir. Anlama boyutu, bu karşılıklı geçişlerin sağlıklı yapılmasını sağlayan bir soyutlama işlemi ile güç kazanır.

Bir kıyas ile ortaya koymak gerekirse görüneni açıklamak bir

leri içinde olayların ortaya konması kendi içinde doğru unsurlar ihtiva edebilir. Ancak olguların gerçekliğine ve arkaplanma nüfuz edebilmemiz için yeterli değildir. Anlamak ise nüfuz edebilmek ile başlar ve mutlaka bir derinlik, dolayısıyla da perspektif gerektirir. Bu ise düzlem geometrisine kıyasla uzay geometrisinin parametreleri ile zihinsel bir işlem yapabilmek anlamına gelir.

Anlama, incelenen nesnelere derinliğine kavrayan bir perspektif; anlamlandırma ise perspektife yön kazandıran bir duruş sahibi olmak demektir. Olguların tek tek resmedilmesi ya da bir ileri boyutta açıklanabilmesi anlamak olmadığı gibi olguların tek tek anlaşılması da bir bütün içinde anlamlandırılabilmesi demek değildir. Anlamlandırabilmek önce özgün bir duruş, sonra özgün bir teorik çerçeve gerektirir. Bu da sadece nüfuz edebilmek değil, aynı zamanda hissedebilmek, gelişmeleri sezebilmek ve bir bütün içinde yerli yerine oturtabilmek demektir. Her anlamlandırma çabası kendi içinde tutarlı bir teorik çerçeveye dayanmak zorundadır. Gözlemden kavramsallaştırmaya, kavramsallaştırmadan soyutlamaya, soyutlamadan teoriye geçiş, tasvirden açıklamaya, açıklamadan anlamaya ve anlamadan anlamlandırmaya geçişin metodolojik anahtarlarıdır.

Yönlendirme ise anlamlandırma çerçevesinden sonuç çıkarabilmek ve bu sonuçlara dayalı olarak olguları ve süreçleri etkileyebilmektir. Bu etkileme çabası kaçınılmaz bir şekilde siyasi/sosyal sorumluluk alanını, dolayısıyla da bilimsel çabanın etik boyutunu devreye sokar. İlk dört boyut zihinsel bir zeminde kalabilirken beşinci boyut bu zihinsel süreçlerle pratik arasında bir köprü oluşturur. Bu durum özellikle uluslararası ilişkiler alanı için büyük ölçüde geçerlidir. Aslında kendi ülkelerinin stratejik yönelişlerinde etkide bulunmuş bir çok stratejisyen için önceki dört boyut bu son boyuta ulaşmanın zihinsel ara kademelerini oluşturur. Değişik varsayımlardan ve anlamlandırma zeminlerinden hareket eden Mackinder, Mahan, Spykman, Paul Kennedy ve Huntington gibi dönemsellerde bulunmuş teorisyenlerin çoğu nihai noktada resmetmeden açıklamaya, açıklamadan anlamaya, anlamadan anlamlandırmaya ve bütün bu zeminlerden hareketle de yönlendirmeye dönük fikirler üretmişlerdir. İlk dört boyut ne ölçüde mantıklı olarak tutarlı ve tarihi olarak geçerli bir zemine sahipse son boyut da o ölçüde kalıcı etkiler yapmıştır.

Tasvir düzleminden yönlendirme düzlemine doğru gidildikçe zihniyet parametreleri daha çok devreye girmeye başlar. Tasvir boyutu bu boyutla sınırlı kalındığında nesnellüğün en üst düzeyde sağlanabildiği boyuttur. Açıklama boyutunda tasvir çabasının nesnellliği içinde kalınması daha kolayken, anlama boyutunda algılama ve semboller devreye girmektedir. Anlamlandırma boyutu ise incelenen nesneden çok inceleyen özneyi öne çıkarmakta ve bu öznenin kavramsal dünyası (dolayısıyla da zihniyet parametreleri) ile anlamlandırma zemini için geliştirdiği teorik çerçeve arasındaki bağımlılık ilişkisini pekiştirmektedir. Yönlendirme ise öznenin ait olduğu toplum/devlet/medeniyet ile aynıleşerek baktığı ve olguları ve süreçleri yorumladığı bir çaba haline dönüşmektedir. Bunun son dönemdeki en çarpıcı misallerinden birisi, kariyerine sosyal bilimci olarak başlayan Huntington'un, *Medeniyetler Çatışması* teziyle ortaya koymaya çalıştığı teorik çerçeve ile Amerikan stratejik bakışı arasında kurduğu irtibatla gözlenebilir. Huntington'un tezindeki *West/Rest* (Batı/Diğerleri) kategorileri bir zihniyet parametresi olarak onun anlamlandırma çerçevesini de, çalışmasının sonunda ABD yöneticilerine yaptığı stratejik tavsiyelerdeki yönlendirme çerçevesini de doğrudan belirlemiştir.

Açıklayıcı tasvirin nesnellliği ile yönlendirici anlamlandırmanın öznelliği arasındaki ilişki aynı zamanda stratejik analizlerin en kırılğan noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu öznelilik-nesnellik sorununu aşamayan çalışmalar ya daha tasvir düzeyinde başlayan bir öznelliğe mahkum olmakta ve geçerliliğini kaybetmektedir, ya da yönlendirme düzeyinde de nesnellik iddiasını sürdürmekte ve inandırıcılığını kaybetmektedir.

Aslında bütün bu süreci bir bütün içinde görmek gerekmektedir. Tasvir yapmaksızın açıklayabilmek, açıklayabilmeksizin anlamak, anlamaksızın anlamlandırmak, anlamlandırmaksızın da yönlendirebilmek mümkün değildir. Tersinden bir mantıkla söylersek de, bir duruş sahibi olmaksızın bir yön sahibi olmak, bir yön sahibi olmaksızın bir anlamlandırma çerçevesi oluşturabilmek, bir anlamlandırma çerçevesi oluşturmaksızın olgulara nüfuz edecek şekilde onları anlamak ve nihayet görüneni görünmeyen boyutları ile açıklayabilmek mümkün değildir. Sağlam ve kalıcı bir analiz bütün bunları kendi içinde barındırmak durumundadır. Bizim *derinlikten* metodik anlamda kastedtiğimiz de temelde bu iç

bütünlüğü sağlayan ve bu metodik derinlik boyutundan hareketle olgusal ve jeopolitik/stratejik derinliği anlamlandırabilen bir yaklaşımı benimsemektir.

Bu anlamda derinliğe sahip stratejik bir analiz yapabilmenin öncelikli şartı statik resimlerin aldatıcı görüntülerinin tesiri altında kalmamaktır. Olguların anlık tasvirlerine dayalı statik resimler çizmek ve bu resimlerin renklerini, çizgilerini ve perspektifini mutlaklaştırmak, tasviriden yoruma, açıklamadan anlamaya, anlamadan anlamlandırmaya geçişin önünde aşılması son derece güç anlam engelleri oluşturur. Belli aralıklarla çekilen statik resimlerin birbirlerinden bağımsız bir şekilde ele alınışları da stratejik analizi zaman boyutunu ihmal eden yüzeysel ve yavan bir tasvire dönüştürür.

Bu metodolojik zaftan kurtulabilmek için tek boyutlu tasvir kolaylığından kaçınarak çok boyutlu süreç analizini benimsemek gerekmektedir. Fizik bilimi için hareket kanunu ne ise, strateji analizleri için de süreç odur. Hareketin geçersiz olduğu statik bir dünya tasavvurunda fizik anlamını kaybeder. Böyle bir tasavvur çerçevesinde mesela güç formüllerine işlerlik kazandırmak mümkün olamaz. Aynı şekilde tarihî akışı ve süreci ihmal eden stratejik analizde de stratejik kaymaları gözleyebilmek ve anlamlandırabilmek imkansız hale gelir.

Mesela ellili, altmışlı ve yetmişli yıllardaki güç dağılımını gösteren bütün statik resimlerde SSCB çift kutuplu sistemin süper güç odaklarından birisi olarak görülüyordu. Afganistan işgalinin gerçekleştiği seksenli yılların başlarında da, Yıldız Savaşları senaryolarının gündeme geldiği seksenli yılların ortalarında da çekilen tek tek stratejik resimler aynı tabloyu ortaya koyuyordu. Buna karşılık doksanlı yılların başlarında çekilen stratejik ve ekonomi-politik resimler, SSCB'yi ve onun varisi olan Rusya'yı bir çok açıdan bu güç hiyerarşisinin çok daha alt sıralarına yerleştirmeye başladı. Çok daha kısa aralıklarla da çekilmiş olsa statik tasvirlerin değişimin dinamiklerini ortaya koyabilmesi imkansızdır. Günlük değişimleri de yansıtabilen çok sayıda resimler oluşturulsa dahi bunları birbirine bağlayan bir süreç mantığı devreye girmeksizin bir stratejik analiz ve yorum yapılamaz.

Sosyal olguların parçalara ayrılarak analizi ve bu analizin uluslararası ilişkilere yansıyan yönlerinin ortaya konması başlıbaşına

önemli olmakla birlikte özgün bir uluslararası ilişkiler yaklaşımının geliştirilebilmesi için yeterli değildir. Analiz edilen stratejik parçaların sistematik bir bütün halinde yorumlanabilmesi ve bu bütünden tekrar anlamlı parçalara dönülebilmesi gerekir. Analiz sürecinde mikro parçalara indikçe sistematik bütünden kopan ya da tersine sistematik bütüne doğru yöneldikçe reel mikro alanları ihmal etmeye başlayan yaklaşımların teori-olgu ilişkisini sağlıklı bir şekilde kurabilmesi çok güçtür.

Uluslararası ilişkiler alanında derinlemesine analiz ile sistematik bütünlüğün birlikte sağlanabilmesi disiplinlerarası bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Daha çok siyasî ve diplomatik bir alan olarak görülen uluslararası ilişkilerin gittikçe artan bir dozda belli bir alanla sınırlanmayacak niteliklere bürünmesi bu gerekliliğin bir sonucudur. Bir uluslararası ilişkiler olgusunun görünen siyasî/diplomatik yüzü altında bir buzdağının su yüzeyinin üstünde kalan parçası gibidir. Buzdağının su yüzeyindeki parçası ile bütünü hakkında yargılara ulaşmak ne derece güçse uluslararası ilişkiler alanındaki olguların görünen yönleriyle kalıcı sonuçlara ulaşmak da o derece güçtür.

Bir misal ile ortaya koymak gerekirse. Ortadoğu Barış Sürecinin diplomatik/siyasî boyutu ve bu boyuttaki gelişmeler bu uluslararası ilişkiler olgusunun hemen farkedilebilen ve sonuçları takribî bir şekilde de gözlenebilen kısmını yansıtır. Ancak Ortadoğu Meselesinin bir bütün olarak kavranabilmesi buzdağının derinlemesine algılanabilmesini sağlayacak köklü bir altyapıyı gerekli kılar. Buzdağının daha yüzeye yakın bölümlerini oluşturan petrol-merkezli ekonomi-politiği, kıtalararası etkileşimi yoğunlaştıran jeopolitik yapılanmayı ve nihayet tarihin derinliğinden gelen kültürel unsurları gözönünde bulundurmaksızın ve bu unsurların Ortadoğu toplumlarının sosyolojik ve psikolojik yapıları üzerindeki etkilerini anlamaksızın bir stratejik analiz yapmaya çalışmak görününün yüzeyselliğine mahkum olmak demektir. Bir Yahudinin ya da Müslümanın Kudüs ile ilgili semboller dünyasını kavramadan, bu semboller dünyasının renklerini dokuyan tarihi ve psikolojik unsurları görmeden, her iki toplumu yönlendiren sosyolojik motivasyonların dinamizmini anlamadan Ortadoğu Meselesi üzerinde fikir yürütmeye kalkışmak, buzdağının görünen kısmıyla bütün hacmini hesap etmeve kalkışmak gibidir. Görünen olgunun ar-

kaplanındaki görünmeyen köklü sebepleri kavramak için dinler tarihi, siyasî tarih, ekonomi-politik, siyaset sosyolojisi, din psikolojisi gibi birbirinden ayrı gibi görünen alanlardaki birikimleri sentez edebilen bir yaklaşımı benimsemek zaruridir. Aksi takdirde tek boyutlu statik resimlerden çok boyutlu süreç anlamlandırmalarına geçebilmek mümkün olamaz.

Bir akışın ya da sürecin anlamlandırılması ise zaman idrakine dayanan bir tarih derinliğini ve mekan idrakine dayanan bir coğrafya derinliğini gerektirir. Tarih derinliği olayların ruhuna, coğrafya derinliği de bu ruhun üzerinde tecessüm ettiği maddî alanın kıvrımlarına nüfuz edebilmemizi sağlar. Hele hele gerek tarihî gerekse fiilî etki alanı itibarıyla bulunduğu coğrafya ile sınırlandırılması güç toplumların uluslararası konumlarını tesbit etmeye çalışmak bu çift yönlü derinliği analitik ve sistematik bir bakış açısının merkezine yerleştirir. Tarihî derinlikten yoksun bir analiz birbirleriyle irtibatlandırılması güç, kopuk kopuk olguları coğrafi derinlikten yoksun bir analiz de mikro-makro bağlantısını kuramayan yüzeysel genellemeleri beraberinde getirir. Bu kopuk kopuk mikro ünitelerden sistematik bir bütünlüğe ulaşabilmek de söz konusu olamaz.

* * *

Türkiye'nin uluslararası konumunu ortaya koymayı hedef eden her çalışma bu metodolojik gereklilikleri gözönünde bulundurmak zorundadır. Herhangi bir ülke söz konusu olduğunda geçerli olan bu zorunluluklar Türkiye söz konusu olduğunda daha da kapsamlı bir şekilde gündeme gelmektedir. Biraz önce üzerinde durduğumuz boyutlar açısından bakıldığında mesela "Türkiye 20. yüzyılda tarih sahnesine çıkmış modern bir ulus-devlettir" tanımlaması bir tasvir olması açısından doğru unsurlar barındırmaktadır. Ancak bu tasvirin açıklayıcı bir çerçeveye zemin teşkil edebilmesi için Türkiye'nin niçin 20. yüzyılda tarih sahnesine çıkmış olan diğer modern ulus-devletlerden çok daha fazla ve kapsamlı uluslararası ilişkiler problemleri ile yüzleşmek zorunda olduğu sorusunun cevaplandırılması gerekir. Türkiye'yi bu tasvire uygun nitelikler taşıyan ve dünyanın değişik bölgelerinde bulunan mesela Romanya, Filipinler, Brezilya ve Fas gibi ülkelerden tefrik eden tasvirler ortava konmadıkça Türkiye'nin uluslararası konumu ve bu

konumun tek tek bunalım alanları üzerindeki etkisi ile ilgili açıklayıcı sonuçlara ulaşmak güçtür.

Mesela bu tanıma yeni boyutlar ekleyerek "Türkiye bu asrın başında Avrasya üzerinde egemen olan sekiz çok-uluslu imparatorluk yapısından (diğerleri İngiltere, Rusya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya, Çin ve Japonya'dır) birini oluşturan Osmanlı Devleti'nin mirası üzerinde kurulmuş modern bir ulus-devlettir" diye bir tasvir yapıldığında Türkiye'yi benzer bir çok ülkeden tefrik etmeyi sağlayacak tarihî bir kriter barındıran ve bu yönüyle açıklayıcı çerçevelere zemin teşkil edebilecek bir tasvir yapılmış olur. Yine mesela "Türkiye dünya anakıtası üzerindeki ana jeopolitik kuşakların etkileşim alanında bulunan modern bir ulus-devlettir" dediğimizde tefrik edici niteliğiyle açıklama boyutunun önünü açan bir tasvir yapılmış olur. Bu tasvirlerden birincisi jeokültürel ve tarihî, ikincisi ise jeopolitik bir kavramsallaştırmayı beraberinde getirir.

Bu tasvirler, barındırdıkları kriterler ve kavram araçları ile tek tek bunalım alanları ile ilgili açıklayıcı cevaplara zemin teşkil etmeye başlarlar. Mesela Türkiye'nin niçin Bosna, Kafkasya ve Ortadoğu'daki bunalım alanlarına bigâne kalamadığı ve kalamayacağı sorusu bu tasvirlerden hareketle açıklayıcı cevap çabalarının önünü açabilir. Denilebilir ki, tefrik edici ve özgün unsurlar barındırmayan tasvirler açıklama boyutuna geçebilmeyi sağlayacak metodolojik araçlar sağlayamaz.

Dikkat edilirse her iki tasvir biraraya getirildiğinde tekil olayların sebep-sonuç ilişkilerini göstermeye çalışan sıradan bir açıklama çabasının ötesinde Türkiye ile ilgili zaman ve mekan derinliği barındıran kapsamlı bir anlama çerçevesi oluşmaya başlamaktadır. Zaman ve mekan derinliğine doğru başlayan bir süreç kaçınılmaz bir şekilde soyutlama işlemi devreye sokar. Kısa bir tanım ile ortaya koymak gerekirse; anlamak zaman ve mekan derinliğine nüfuz etmek ve bu derinlik ile zihinsel imajlar arasında bir tür irtibat kurmakla başlar.

Anlamlandırma çerçevesi ise bu mekan ve zaman derinliğine nüfuz etmekle kalmaz; getirdiği teorik çerçeve ile bu derinliğe yeni anlam boyutları katar. Mesela cari tarih ve coğrafya paradigmalarını sorgulayarak Türkiye'nin özgün konumunu tanımlamaya çalışmak böylesi bir anlamlandırma çabasının teorik çerçevesini ortaya koymaya başlamak demektir.

Türkiye ile ilgili bu örnekte tasvirler ve bu tasvirlerin açıklama, anlama, anlamlandırma ve yönlendirme boyutları üzerindeki etkileri daha da çeşitlendirilebilir. Mesela "Türkiye ilk anti-sömürgeci mücadelenin neticesinde kurulmuş bir ulus-devlettir" denildiğinde ya da "Türkiye kıtalar ve bölgelerarası geçiş alanlarında bulunan bir ulus-devlettir" tasviri yapıldığında da benzer süreçler devreye girer. Böylesi örnek tasvirlerin kapsamlılığı yapılacak analizin boyutlarını da zenginleştirir.

Bu metodolojik zorunlulukların Türkiye ile ilgili analizlerde diğer ülkelerle ilgili analizlerden daha kapsamlı bir şekilde gündeme gelmesi, Türkiye'nin dünya anakıtasının etkileşim alanlarını barındıran merkezi bir coğrafyaya sahip olması kadar tarihin kırılma ve dönüşme noktalarının tesirlerini yoğun bir şekilde yaşamış bir insan unsurunu barındırması ile de ilgilidir. Türkiye'nin coğrafi derinliğini kavramaya çalışmak bir çok kara ve deniz havzasını doğrudan ilgilendiren kapsamlı bir stratejik alan üzerinde analiz yapabilmeyi ve korelasyonları görebilmeyi gerektirmektedir.

Türkiye'nin barındırdığı insan unsurunun tarihî tecrübe derinliğine nüfuz edebilmek ve bu tecrübenin yol açtığı siyasî, sosyal ve kültürel özelliklerin nabzını tutabilmek ise medeniyet-eksenli ve derinlikli bir tarih analizini kaçınılmaz kılmaktadır. Türkiye'nin insan unsurunun dayandığı tarihî derinliği bir başka eserimizde kapsamlı bir şekilde ele almak üzere bu çalışmada temelde dış politika yapımının üzerinde seyrettiği stratejik derinlik incelenmeye çalışılacak ve tarihî derinlikle ilgili referanslar bu çerçeve ile sınırlı kalacaktır. Bu stratejik derinliğin jeokültürel, jeopolitik ve jeoekonomik yönleri bir bütünlük içinde ele alınmaya ve bu derinliğin stratejik yönelişi etkilemesi gereken özellikleri ortaya konmaya gayret edilecektir.

Türkiye ölçekli bir ülkenin stratejik derinliğini ortaya koymaya çalışan tasvir etme, açıklama, anlama, anlamlandırma ve yönlendirme boyutlarını bir bütün olarak görme çabası, söz konusu olan metodolojik zorunlulukları gözönünde bulundurmaya gerektirmektedir. Türkiye'nin uluslararası konumu ile ilgili bu zorunluluklar uluslararası ilişkilerin son derece dinamik bir geçiş sürecini yaşadığı dönemlerde daha da çarpıcı bir şekilde kendini göstermektedir. Soğuk Savaşın çift kutuplu statik yapılanmasında farkedilmesi güç olan bir çok özellik Soğuk Savaş sonrası dönemin dina-

mik konjonktüründe bütün yönleriyle tebarüz etmiş bulunmaktadır. Daha istikrarlı ve durağan dış politika yapılanmasına imkan tanıyan Soğuk Savaşın statik uluslararası konjonktürü tarih ve coğrafya derinliklerinin stratejik alanı tümüyle belirlemesine engel teşkil etmekteydi. Buna karşılık jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel faktörleri her an harekete geçirebilen Soğuk Savaş sonrası dönemin dinamik uluslararası konjonktürü tarih ve coğrafya derinliklerinin stratejik alan üzerindeki etkilerini ani ve seri hamlelerle su yüzüne çıkarmaktadır. Soğuk Savaş süresince Balkanlarda gözlenen istikrarın kısa bir sürede çatışma-yoğunluklu son derece kaotik bir belirsizliğe dönüşmesi bu ilişkinin en çarpıcı misallerinden birisini oluşturmaktadır.

Bütün bu dinamik değişimlerin ya merkezinde ya da kıyısında; ama mutlaka etki alanı içinde bulunan Türkiye ile ilgili olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde yapılan stratejik öngörülerin uç noktalarda dolaşmasının temel sebebi de Türkiye'nin dinamik özelliklerinin dinamik bir uluslararası konjonktür ile ivme kazanarak tarih sahnesine çıkmasının bir sonucudur. Eserin değişik bölümlerinde de üzerinde durulacağı gibi, Türkiye'nin bir taraftan küresel ve bölgesel stratejilerin odağındaki pivot bir ülke, diğer taraftan da kimlik düzleminde parçalanmış bir ülke (Huntington'un deyimiyile *torn country*) olarak görülmesi, daha küçük ölçekli bir dinamik yapının daha büyük ölçekli bir dinamik yapı bünyesinde sürekli kabuk değiştirmek zorunda kalmasının bir sonucudur. Bu durum birbiriyle tamamiyle zıt iki farklı tasvir ve açıklama çerçevesini beraberinde getirmekte ve farklı noktalarda duran stratejisyenlerin anlama ve anlamlandırma düzlemlerinin radikal bir şekilde farklılaşması sonucunu doğurmaktadır.

Türkiye'de gerek siyaset yapımcıları, gerekse aydınlar düzeyinde yaşanan zihin karışıklığında da temelde bu iki dinamik yapının etkileşiminden kaynaklanan kaotik görünümün ortaya çıkardığı resmi tasvir etme düzleminde gerekli coğrafi ve tarihî derinlik boyutlarına ulaşamamanın ve sistematik bir anlamlandırma bütünü oluşturamamanın önemli bir payı vardır. Dinamik bir dönüşüm yaşayan uluslararası sistemin içinden geçtiği her yeni süreç Türkiye'nin stratejik tanımlamalarını yeni bir intibak problemi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Her yeni intibak ihtiyacı Türkiye'nin tarihî ve coğrafi derinliklerini yeniden anlamlandırma zorunluluğunu